

BANK FAOLIYATIDA RISKLARNI BAHOLASH VA BOSHQARISH

Abdirayimov Hidoyat Akram o'g'li

TDIUSF BI-124 guruh talabasi

Karimov Mardon Akram o'g'li

Ilmiy rahbar: TDIU Samarqand filiali “Moliya, soliq va bank ishi”

kafedراسi katta o'qituvchisi, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19910877>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada bank faoliyatida risklarni baholash va boshqarishning nazariy-uslubiy asoslari, xalqaro tajriba hamda O'zbekiston bank tizimidagi amaliy holat tahlil qilinadi. Tijorat banklarida kredit, likvidlilik, bozor, operatsion va kapital yetarliligi risklarini aniqlash, o'lchash va monitoring qilish mexanizmlari yoritilgan. Xalqaro moliyaviy inqirozlar tajribasi asosida risk-menejment tizimini takomillashtirish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, Basel qo'mitasi tavsiyalari va milliy bank amaliyoti o'rtasidagi uyg'unlik masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bank riski, risk-menejment, kredit riski, likvidlilik riski, Basel III, kapital yetarliligi, moliyaviy barqarorlik, O'zbekiston bank tizimi.

Kirish

Bank tizimi iqtisodiyotning “qon tomiri” hisoblanadi. Banklar orqali pul-kredit siyosati amalga oshiriladi, investitsiyalar moliyalashtiriladi hamda iqtisodiy o'sish rag'batlantiriladi. Shu bilan birga, bank faoliyati yuqori darajadagi noaniqlik va tavakkalchilik bilan bog'liqdir.

2008-2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz natijasida jahon moliya tizimi katta yo'qotishlarga uchradi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) ma'lumotlariga ko'ra, inqiroz davrida global bank tizimidagi aktivlar qiymatining pasayishi bir necha trillion AQSh dollarini tashkil etgan [1]. Bu holat banklarda risklarni samarali boshqarish tizimi yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatdi.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda ko'plab davlatlarda bank aktivlarining YAIMga nisbati 80-150 foiz oralig'ida shakllangan [2]. Bu bank tizimining iqtisodiyotdagi o'rni naqadar muhimligini anglatadi.

O'zbekiston bank tizimida ham so'nggi yillarda faol islohotlar amalga oshirildi. Bank sektorini transformatsiya qilish, davlat ulushini kamaytirish, xususiy va xorijiy kapitalni jalb etish jarayonlari kuchaytirildi. Markaziy bank hisobotlariga ko'ra, bank kreditlari hajmi va aktivlar tarkibida sezilarli o'sish kuzatilgan [3]. Bunday sharoitda risklarni to'g'ri baholash va boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy omiliga aylanadi.

Adabiyotlar sharhi

Bank risklari nazariyasi va risk-menejment masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan.

Xorijiy olimlardan P. Rose bank menejmenti va moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan [4]. Uning fikricha, bank risklari daromadlilik va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni talab etadi.

F.Mishkin moliyaviy inqirozlar sabablari va bank tizimidagi axborot assimetriyasining risklar oshishidagi rolini asoslab bergan [5].

Basel qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan “Basel II” va “Basel III” standartlari kapital yetarliligi va risklarni o‘lchashning xalqaro me‘yorlarini belgilab berdi [6]. Ushbu standartlar bank kapitalining riskka tortilgan aktivlarga nisbati asosida hisoblanishini nazarda tutadi.

Mahalliy olimlardan Sh. Abdullayev bank risklari va ularni boshqarish usullarini O‘zbekiston amaliyoti misolida tadqiq etgan. U kredit riskining bank aktivlari sifatiga ta‘sirini alohida ko‘rsatib o‘tgan [7].

B.Xodiyev va boshqa iqtisodchi olimlar moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda prudensial nazorat va ichki audit tizimining ahamiyatini ta‘kidlaganlar [8].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bank risklarini boshqarish masalasi kompleks yondashuvni talab qiladi va u kapital yetarliligi, likvidlilik, aktivlar sifati hamda korporativ boshqaruv bilan chambarchas bog‘liqdir.

Tahlil qismi

1. Bank risklarining asosiy turlari

Bank faoliyatida quyidagi asosiy risklar ajratiladi:

1. Kredit riski - qarz oluvchining majburiyatlarni bajarmaslik ehtimoli.
2. Likvidlilik riski - bankning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajara olmasligi xavfi.
3. Bozor riski - foiz stavkalari, valyuta kurslari va qimmatli qog‘ozlar narxining o‘zgarishi bilan bog‘liq yo‘qotishlar ehtimoli.
4. Operatsion risk - ichki jarayonlar, xodimlar yoki texnologik nosozliklar tufayli yuzaga keladigan zararlar.
5. Kapital yetarliligi riski - bank kapitalining yetarli bo‘lmasligi.

2. Kredit riskini baholash

Kredit riski bank aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kredit portfeli bilan bog‘liq. Xalqaro amaliyotda kredit riskini baholashda quyidagi ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi:

NPL (non-performing loans) darajasi;

Kredit portfelining diversifikatsiyasi;

Zaxira ajratmalari darajasi;

Skoring va reyting tizimlari.

Basel standartlariga ko‘ra, kapital yetarliligi koeffitsienti (CAR) kamida 8 foizdan past bo‘lmasligi kerak (Basel II talabi) [6]. Basel III esa bu talabni yanada kuchaytirgan.

3. Likvidlilik riskini boshqarish

Likvidlilik riskini boshqarishda quyidagilar muhim:

LCR (Liquidity Coverage Ratio);

NSFR (Net Stable Funding Ratio);

Aktiv va passivlarni muvofiqlashtirish (ALM).

Moliyaviy inqiroz tajribasi shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab banklar qisqa muddatli majburiyatlar hisobiga uzoq muddatli kreditlar berganligi sababli likvidlilik inqiroziga duch kelgan [5].

4. O‘zbekiston bank tizimida risk-menejment

O‘zbekiston bank tizimida risklarni boshqarish Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial me‘yorlar asosida amalga oshiriladi. So‘nggi yillarda:

Kapital yetarliligi talablariga rioya etish kuchaytirildi;

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) o'tish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda;

Stress-test amaliyoti joriy qilinmoqda.

Shuningdek, banklarda ichki audit va komplayens nazorati tizimi rivojlantirilmoqda. Bu esa operatsion va firibgarlik risklarini kamaytirishga xizmat qiladi.

5. Risklarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari

Hozirgi vaqtda banklarda quyidagi zamonaviy usullar qo'llanilmoqda:

Value-at-Risk (VaR) modeli;

Stress-test va ssenariy tahlili;

ERM (Enterprise Risk Management) tizimi;

Raqamli monitoring va “big data” asosidagi risk-tahlil.

Raqamlashtirish jarayonlari bank operatsiyalarini tezlashtirgan bo'lsa-da, kiberxavfsizlik risklarini ham oshirmoqda. Shu sababli IT-risklarni boshqarish alohida yo'nalish sifatida shakllanmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank faoliyatida risklarni samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikning asosiy sharti hisoblanadi. Global moliyaviy inqiroz tajribasi bank kapitali yetariligi, likvidlikni boshqarish va kredit portfeli sifatining muhimligini isbotladi.

O'zbekiston bank tizimida risk-menejmentni takomillashtirish uchun quyidagilar maqsadga muvofiq:

1. Basel III talablarini to'liq joriy etish;
2. Kredit riskini baholashda sun'iy intellekt va skoring tizimlarini keng qo'llash;
3. Stress-test amaliyotini muntazam ravishda o'tkazish;
4. Kiberxavfsizlik va operatsion risklarni boshqarishni kuchaytirish;
5. Korporativ boshqaruv va ichki nazorat tizimini takomillashtirish.

Shunday qilib, bank risklarini kompleks boshqarish tizimi iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. IMF. Global Financial Stability Report. Washington D.C., 2009.
2. World Bank. World Development Indicators. Washington D.C., 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot materiallari. Toshkent.
4. Rose, P. S. Commercial Bank Management. McGraw-Hill, 2013.
6. Mishkin, F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson, 2018.
7. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. BIS, 2011.
8. Abdullayev, Sh. Bank risklari va ularni boshqarish. Toshkent, 2015.
9. Xodiyev, B. va boshqalar. Moliya bozori va bank ishi. Toshkent, 2018.